

HABÁNI NA ZÁHORÍ AKO SÚČASŤ NEMECKÉHO ETNOGRAFICKÉHO VÝSKUMU

Pavol Krajčovič, *Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií,
Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda*

Štúdia sa zaoberá etnografickým výskumom nemecky hovoriaceho obyvateľstva tzv. habánov na Záhorí v časoch existencie Tretej ríše (1933–1945). V tridsiatych rokoch 20. storočia v značnej miere narastala popularita výskumov tzv. nemeckých jazykových ostrovov (Sprachinselforschung). Hlavnými protagonistami bádania boli predovšetkým nemeckí či sudetonemeckí vedeckí pracovníci. V pozadí vedeckej práce však bola ideológia vtedajšieho nacistického Nemecka. Cieľom štúdie je analýza odborných prác, článkov a monografií Franza Josefa Beraneka, Huga Grotheho a Heinricha Kunnerta, ktorí sa počas svojej vedeckej kariéry venovali výskumu habánov.

Úvod

Československá republika (ČSR), vyhlásená dňa 28. októbra 1918, bola jedným z nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorska. Na jej území žilo viacero etník, medzi ktoré patrila aj približne tri a pol miliónová nemecká menšina. Napriek tomu, že najvyšší politickí predstavitelia Československa považovali nemecky hovoriace obyvateľstvo za dôležitú súčasť nového štátu, postupom času na oboch stranách prevládli negativistické tendencie.¹ Nemci totiž z veľkej časti nechceli byť súčasťou nového štátu. Táto situácia však otvorila viaceré možnosti pre nemeckú menšinu v oblasti kultúrneho rozvoja, vzdelávania v materskom jazyku i v spolkovej činnosti.²

Hlavnými nositeľmi tejto kultúrno-osvetovej činnosti Nemcov žijúcich v Československu boli predovšetkým zástupcovia sudetonemeckých národno-vzdelávacích inštitúcií. Súčasťou ich kultúrno-osvetovej činnosti bol aj etnografický výskum, ktorý slúžil konkrétnym národnopolitickým cieľom. Tak sa postupne medzi sudetskými Nemcami vytvárali dovedy nebývalé podmienky pre oživenie nemeckého povedomia a presadzovanie koncepcií vychádzajúcich z idey tzv. veľkonemeckého národa.³

Postupne od dvadsiatych rokov 20. storočia začali zástupcovia sudetonemeckých národno-vzdelávacích inštitúcií, medzi ktorými boli predovšetkým historici či etnografi, prichádzať aj na Slovensko.⁴ Boli to predovšetkým skupiny študentov nemeckých vysokých škôl z Prahy a Brna, ktorí pôsobili v mládežníckom hnutí tzv. „*Stahujících vtákov*“ (*Wandervogel*). V spolupráci s miestnymi spolkami *nemeckých kultúrnych zväzov* (*Deutscher Kulturverband*) boli títo študenti pridelení do nemeckých miest a dedín v časoch žatevných prác. Ich činnosť spočívala predovšetkým v prednáškovej činnosti týkajúcej sa histórie nemeckého národa, zvykoslovia či folklórnych tradícií.⁵ Ucelenejší vedecký charakter však mal predovšetkým zájazd nemeckého vysokoškolského spolku *Wolframbruder* na Slovensko a Podkarpatskú Rus v roku 1925, ktorý bol sprevádzaný sudetským Nemcom Eduardom Winterom (1896–1982).⁶ Zhromaždené poznatky z tejto vedecko-výskumnej cesty zhrnul Winter o rok neskôr v kolektívnej monografii s názvom: *Nemci na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi* (*Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland*).⁷

Nevyhnutnosť kultúrnej politiky v zahraničí si uvedomovali aj samotní Nemci žijúci vo vtedajšej Weimarskej republike (1918–1933). Začali tak vznikáť viaceré kultúrne

a celonárodné organizácie. Jednou z nich bol aj *Nemecký zahraničný ústav* (*Deutsches Auslandsinstitut – DAI*), ktorý bol založený už v roku 1917 v Štutgarte.⁸ Jadrom práce DAI bolo zhromažďovanie informácií a poznatkov o zahraničných Nemcoch. Do nástupu nacizmu v roku 1933 sa ústav snažil orientovať najmä na demokratické kruhy v nemeckej politike a vyhýbal sa kontaktom s krajne pravicovými stranami a organizáciami. DAI vydával taktiež časopis *Zahraniční Nemci* (*Der Auslandsdeutsche*), v ktorom boli okrem iného pravidelne publikované informácie o nemecky hovoriacom obyvateľstve na Slovensku.⁹

Zásadný zlom nastal v tridsiatych rokoch 20. storočia. V tej dobe už boli národno-vzdelávacie inštitúcie a z nich vychádzajúce publikácie výraznou mierou ovplyvnené národnosocialistickou (nacistickou) ideológiou, prenikajúcou z vtedajšej Tretej ríše.¹⁰ K najznámejším inštitúciám, ktoré mali dosah aj na Slovensko, patrili najmä: *Sudetonemecký vlastivedný ústav* (*Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung*)¹¹ a *Sudetonemecký ústav pre výskum krajiny a ľudu* (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*).¹² Obe tieto inštitúcie boli pôvodne sudetonemecké.

V tomto období sa vo vtedajších odborných štúdiách, predovšetkým vlastivedného zamerania, objavovali vo zvýšenej miere aj publikácie zameriavajúce sa na tzv. nemecky hovoriacich habánov. Je to názov jednej z anabaptistických (novokrstenských) skupín z nemeckých krajín, ktorá sa v priebehu 16. storočia začala usádzať na južnej Morave a neskôr aj na západnom Slovensku.¹³ Ich najvýznamnejšie usadlosti sa nachádzali predovšetkým v regióne Záhoria (Sobotište, Velké Leváre, Moravský Svätý Ján). Habánske osídlenie sa však nachádzalo aj na druhej strane malokarpatského pohoria (Horné Orešany, Modra, Častá, Chtelnica). Prenikli dokonca aj na územie v údolí Váhu (Dubnica, Soblahov, Teplá pri Trenčíne).¹⁴ Kvôli mnohým vojenským konfliktom, počas ktorých boli mnohokrát ich usadlosti vyrabované, a predovšetkým z dôvodu náboženských perzekúcií (protireformácia) začali postupne habánske usadlosti zanikať. Mnohí habáni začali opúšťať územie Slovenska a usádzali sa v Sedmohradsku, južnom Rusku, Kanade či Spojených štátoch amerických.¹⁵ Na prelome 19. a 20. storočia už boli tí habáni, ktorí ostali žiť na Slovensku, takmer úplne slovakizovaní.¹⁶ Napriek tomu však ešte v prvej polovici 20. storočia existovali explicitne na troch miestach (Sobotište, Velké Leváre, Moravský Svätý Ján) habánske dvory, kde žili potomkovia habánov s určitou vlastnou samosprávou.¹⁷ Práve tento fakt spojený s uvedomovaním si zanikajúceho „habánskeho Nemeckva“ prinútil viacerých sudetonemeckých a taktiež nemeckých vedecko-výskumných pracovníkov vykonať na týchto troch miestach, ktoré sú dnes súčasťou regiónu Záhorie, etnografický výskum.

V rámci môjho príspevku som sa zamerlal explicitne na osoby a práce tých sudetonemeckých, resp. nemeckých bádateľov, ktorých štúdie o habánskej komunite boli spojené taktiež s terénnym výskumom dovtedy existujúcich habánskych usadlostí. Z tohto dôvodu som zvolil práce osôb Franza Josefa Beraneka, Huga Grotheho a Heinricha Kunnerta.¹⁸ Napriek rozdielnej odbornej afiliácii sú ich štúdie priamo zamerané na región Záhoria a poskytujú mnohoznačný obraz habánov z pohľadu vtedajšej nemeckej vedy.

Cieľom príspevku je analýza odborných prác, článkov či monografií troch vyššie uvedených autorov, ktoré sa habánmi zaoberajú primárne alebo sekundárne. Väčšina autorov sa doteraz buď zaoberala len osobou Beraneka¹⁹ a jeho výskumom na území Moravy či Slovenska, alebo sa venovala habánskej problematike len vo všeobecnosti. Metodický postup s cieľom analýzy výskumu tvoria predovšetkým: a) Heuristika ako metóda získavania a triedenia historických prameňov a informácií; b) Kritická analýza prameňa a jeho následná interpretácia – zhromaždené pramenné materiály získané heuristickým postupom je nevyhnutné hodnotiť z hľadiska ich historickej hodnoty, pravosti, vierohodnosti a vyťažiteľnosti z nich

maximum, čo sa dá pre poznanie historickej skutočnosti. Z hľadiska môjho výskumu je kritická analýza dôležitým prvkom na skúmanie objektívnej historickej reality. Výskumy a z nich vychádzajúce práce sudetonemeckých, resp. nemeckých autorov totiž boli od tridsiatych rokov 20. storočia poznačené národnosocialistickou (nacistickou) ideológiou; c) Vyššie uvedené metodické postupy mi umožnili syntetizovať a zároveň koncipovať výsledky môjho výskumu.

1. Franz Josef Beranek

Azda najväčšmi sa spomedzi všetkých sudetonemeckých, resp. nemeckých bádateľov venoval výskumu habánov sudetonemecký etnograf a lingvista Franz Josef Beranek (1902–1967).²⁰ Nateraz je však problematické určiť celkový počet vedeckých článkov a štúdií, ktoré o habánoch napísal. Vo svojej práci som využil predovšetkým materiály z jeho monografie: *Nemecké osídlenie bratislavského kraja (Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus)*²¹ a taktiež z časopisov *Karpatsko (Karpatenland)*, *Nemecké hlasy (Deutsche Stimmen)* či napokon z jeho prednášky o *Nemeckom osídlení na západnom Slovensku (Die Deutsche Besiedlung der Westslowakei)*²² z roku 1942.

Od začiatku štyridsiatych rokov 20. storočia sa Beranek prechodne zdržiaval na Slovensku a už v roku 1941 uverejnil monografiu s názvom: *Nemecké osídlenie bratislavského kraja*. Okrem iných nemecky hovoriacich skupín obyvateľstva v tejto práci spomenul aj habánov. Vo všeobecnosti popísal históriu habánskeho osídlenia v rámci celého územia západného Slovenska. Vplyvom silnejúceho katolicizmu od 18. storočia, migrácie a taktiež kvôli výraznému pôsobeniu slovenského prostredia (slovakizácia), habánsky spôsob života na Slovensku takmer úplne vymizol. Uviedol však, že na Záhorí sa ešte stále nachádzajú tri obce (Sobotište, Veľké Leváre, Moravský Svätý Ján), v ktorých existujú habánske dvory s istou formou vlastnej samosprávy. Zvyšky habánskeho obyvateľstva vlastnili majetky a profesijne boli zameraní na výrobu nožov, krajčírstvo a obuvníctvo.²³ Vyjadril sa aj k jazykovej situácii habánov. Podľa jeho slov sobotištskí habáni prestali používať svoj špecifický dialekt nemčiny okolo roku 1900. V Moravskom Svätom Jáne to bolo v prvých desaťročiach 20. storočia. Habánske nárečie sa však podľa Beraneka naďalej používalo medzi niektorými habánskymi seniorami, ktorí žili vo Veľkých Levároch.²⁴ Sumárne je však v tomto texte možné badať istý Beranekov skepticizmus ohľadne habánskej problematiky na Slovensku. Konkrétne to naznačuje pri zmienke o nemecky hovoriacich drevorubačoch, tzv. Huncokároch. Podľa jeho slov im (Huncokárom) hrozil podobný osud ako habánom, po ktorých zostali len reliktky v podobe ich priezvisk a tri habánske dvory.²⁵ Súčasťou Beranekovej práce však bola aj mapa. Bola čiernobiela a v generalizovanej podobe v mierke 1: 200 000. Jej cieľom bolo zobrazenie rôznych skupín nemeckého obyvateľstva na území juhozápadného Slovenska, medzi ktorými sa nachádzali aj vtedajšie sídla habánov. Beranek na mape označil celkovo sedem habánskych usadlostí, avšak ani jednu z nich nepomenoval. Päťica z týchto usadlostí bola umiestnená do oblasti Záhoria.²⁶

Istý obrat v Beranekovom ponímaní habánov nastal v roku 1942. Počas svojej prednášky o *Nemeckom osídlení na západnom Slovensku* síce uviedol, že vedomie o nemeckom pôvode je u habánov už viac než stratené. Avšak vo vtedajších rokoch (štyridsiate roky 20. storočia) sa podľa jeho slov začína nová epocha.²⁷ Od istého času totiž v Moravskom Svätom Jáne a Veľkých Levároch existuje vedomie spolunáležitosti k nemeckému národu. Spôsobené to malo byť v tom období predovšetkým navštevovaním nemeckých škôl. Veľké Leváre boli podľa neho dokonca značne nemeckou *novokrstenskou kolóniou (Wiedertäuferkolonie)*. Rozdielna situácia bola v Sobotišti. Dúfal však, že sa situácia v tejto usadlosti zmení.²⁸

V priebehu roku 1942 sa Beranek začal výraznejšie zaoberať stavom jednotlivých nemeckých nárečí na Slovensku. Za problémové označil predovšetkým nárečia tzv. *rozdrobených skupín* (*Splittergruppen*) nemeckého obyvateľstva. Medzi nich patrili aj habáni, ktorí podľa neho rozprávali istým bavorským nárečím. Toto nárečie si habánske obyvateľstvo precvičovalo prostredníctvom čítania starých kroník, modlitebných kníh a čiastočne spievaním piesní.²⁹ Piesne mali pôvod v časoch reformácie (16. storočie) a vďaka tomu si podľa Beraneka zachovali svoje *starobylé zafarbenie*.³⁰

Dovtedajšie výsledky svojho výskumu habánskeho nárečia Beranek predniesol 23. marca 1943 na podujatí, ktoré organizovala slovenská jazykovedná spoločnosť. Už na začiatku uviedol, že z časových dôvodov sa nebude venovať značne obsiahlej histórii habánov. Označil ich však za *skupinu ľudí* (*Menschengruppe*), ktorá sa postavila na odpor vtedajšej cirkevnej vrchnosti. Pôvod pomenovania habán/habáni bol podľa neho *posmešným* označením (*spottisch*). Svoje typické zamestnania ako hrnčiarstvo, výroba nožov vykonávali *v prísnej uzavretosti* (*strengen Abgeschlossenheit*). Uviedol taktiež, že vykonávali len tie zamestnania, ktoré boli v súlade s ich tzv. *dobrym komunizmom* (*Güterkommunismus*). Ich *centrom* (*Mittelpunkte*) na západnom Slovensku kedysi bola obec Sobotíšte.³¹

Napriek doterajšiemu názoru, že je neisté, či Beranek skutočne navštívil niektoré z habánskych usadlostí, môžem toto tvrdenie vylúčiť.³² Na základe rozhovorov s nemenovanými habánskymi seniormi v niektorej zo záhorských habánskych usadlostí si už pred niekoľkými rokmi urobil zápisky. Podľa neho aj osoba, ktorá nie je jazykovedcom, už pri počutí habánskeho dialektu spozoruje jeho spojitosť s bavorským nárečím. Na základe svojho výskumu *zanikajúceho* (*absterben*) habánskeho jazyka dospel Beranek k názoru, že tento jazyk bol ovplyvnený viacerými inými nárečiami. A tak sa v habánskom nárečí nachádzali juhotirolské, juhobavorské, švábske či dokonca stredno-nemecké elementy. Istú slovnú zásobu podľa neho prebrali aj zo zaniknutého *pomoravského nárečia* (*Marchtalmundart*) a taktiež zo slovenčiny. Základ tohto nárečia je však *juhobavorský* (*südbairisch*). Na záver uviedol, že habánska nemčina predstavuje *filologický unikát* (*philologisches Unikat*) a zároveň jedinečnú kultúrno-historickú pamiatku.³³ Rovnaký názor ohľadne habánskeho dialektu uviedol Beranek aj vo svojom krátkom článku v *Nemeckých hlasoch* (*Deutsche Stimmen*) ešte v januári toho istého roku (1943).³⁴

V *Nemeckých hlasoch* uverejnil Beranek 18. septembra 1943 ešte jeden zaujímavý článok. Mal názov *Tajné písmo Habánov* (*Eine Geheimschrift der Habaner*)³⁵ a venoval sa šifrovanému jazyku, ktorý používali niektorí habáni pri zapisovaní ich receptov na výrobu farieb, ktorými sa skrášľovala nimi vyrábaná keramika. K tomuto receptu sa podľa vlastných slov Beranek dostal spolu so svojou manželkou Herthou Wolf-Beranek (1912–1977) počas ich návštevy jedného bratislavského archívu. V tom archíve vypátrali rukopis z 18. storočia, ktorý dokázateľne patrila habánom a obsahoval už spomínané recepty na výrobu farieb. Prekladu šifrovacieho jazyka sa mal venovať už jeden habánsky veľmajster, ktorý patrila do mladšej generácie, no *šifrovací kľúč* (*Chiffreschlüssel*) napokon stratil. Beranekovi sa však spolu s jeho manželkou, vďaka niekoľkoročnej práci, podarilo tento šifrovací kľúč nájsť, a tým pádom rozlúštiť aj šifrovanú časť receptu. Toto šifrovanie podľa neho habáni používali doteraz (prvá polovica 20. storočia). Pozostávalo z rôznych obyčajných dvojitych hákov a štvorcov. Používali až tri bodky alebo krátke čiarky. Hodnoty písmen tohto systému tvorili súbor znakov, ktoré mali význam len v habánskom nárečí. Tento výskum však mal byť len akýmsi úvodom k tejto problematike v rámci jeho výskumu habánov. Na záver Beranek skonštatoval, že keďže sa v rukopise na niektorých miestach nachádzajú niektoré alchymi-

stické značky na označenie Slnka, existuje možnosť, že habáni základ tohto písma odvodili z písma stredovekých alchymistov.³⁶

Viac o habánoch Beranek nestihol napísať, pretože v decembri roku 1943 sa definitívne skončilo jeho pôsobenie na Slovensku. Nemecké autority ho spolu s jeho manželkou premiestnili do Prahy. Po konci druhej svetovej vojny sa napokon usadili v Nemecku.³⁷

2. Hugo Grothe

V rámci môjho výskumu je najobsiahlejšou prácou o habánoch štúdia nemeckého orientalistu a geografa Huga Grotheho (1869–1954). V roku 1933 vydal podrobnú štúdiu s názvom *Rozšírenie, putovanie a sociálne rozdelenie Habánov na západnom Slovensku (Verbreitung, Wanderung und soziale Gliederung der Habaner in der westlichen Slowakei)*.³⁸ Túto prácu napísal na základe svojej návštevy v Sobotišti a taktiež na základe písaných prameňov.

Grotheho cesta započala v Piešťanskom múzeu, kde si všimol, že jednotlivé vystavené habánske exponáty pochádzali zo Sobotišťa a Veľkých Levárov. To Grotheho zaujalo až natoľko, že sa rozhodol odísť na druhý deň do Sobotišťa. Tam sa stretol s predstaveným miestnej habánskej usadlosti, istým osemdesiatročným mužom s menom Baumgartner. Ten Grotheho následne sprevádzal po *habánskej štvrti (Habanerviertel)*. Z kedysi známeho novokrstenského centra v Sobotišti podľa Grotheho ostal už len *habánsky dvor (Habanerhof)*, ktorý sa nachádzal na miernej vyvýšenine. V centre štvrte sa nachádzala modlitebňa so štvorcovou vežičkou, habánsky obecný dom, obilný mlyn, habánsky hostinec a niekoľko domov. Grothe z časti uviedol aj fyziognomický opis habánov, resp. habánskych detí. Podľa jeho vlastných slov ho v habánskej štvrti obklopovali *blondavé (blondköpfige)* habánske deti.³⁹ Je však otázne, či tento opis zodpovedal skutočnej realite. Grothe totiž bol výrazným podporovateľom nacizmu a blond farba vlasov zodpovedala vtedajšej nacistickej rasovej ideológii.⁴⁰

Predstavený Baumgartner taktiež Grothemu ukázal *truhlicu miestnej usadlosti (Gemeindelade)*, v ktorej sa nachádzalo viacero listín. Tie pochádzali z rozličného časového obdobia a obsahovali informácie o začiatkoch usádzania sa habánov v Sobotišti a taktiež o habánskom živote v priebehu takmer troch storočí. Na základe týchto listín Grothe skonštatoval, že v časoch najväčšieho rozkvetu žilo v Sobotišti štyristo až päťsto habánov. V čase jeho návštevy žilo v Sobotišti už len tridsaťdeväť rodín. Napriek tomu, že sobotištští habáni mali aj naďalej svojho vlastného predstaveného a dvoch ďalších správcov, kazateľa mali naposledy pred osemdesiatimi rokmi (tj. v roku 1853).⁴¹

Zaujímavou udalosťou v Sobotišti bola beseda, ktorá bola pravdepodobne usporiadaná v súvislosti s Grotheho príchodom. Konala sa v habánskom hostinci a na základe rozprávania s jednotlivými habánmi Grothe uviedol, že nemajú žiadne spoločné náboženské väzby, no spájajú ich *spomienky na ich spoločný pôvod (Erinnerungen gemeinsamer Abkunft)*. Neskôr ho po skončení besedy niektorí habáni sprevádzali po svojich majetkoch. Okrem domov vlastnili aj záhrady a istá habánska rodina dokonca mala okrem domu a záhrady aj sad. Väčšina sobotištstských habánov podľa Grotheho vykonávala dve zamestnania. Boli sedliakmi a zároveň aj kováčmi.⁴²

Zaujímavý údaj priniesol ohľadne známej habánskej keramiky. V čase Grotheho návštevy už habáni keramiky nevyrábali. Odôvodnil to tým, že už neexistoval trh, na ktorom by sa predaj týchto produktov mohol uplatniť. Navyše sobotištští habáni zabudli recept na prípravu farby na keramiky. Napriek tomu stále vlastnili niekoľko keramických výrobkov, ktoré boli ochotní predať za tisíc československých korún.⁴³

Čo sa týka jazykovej situácie sobotištských habánov, Grothe priniesol odlišný pohľad na túto situáciu než Beranek. Podľa neho v Sobotišti stále žilo niekoľko habánov, ktorí ovládali habánske nárečie. Zachovalo sa taktiež aj v Moravskom Svätom Jáne a Veľkých Levároch. Grothe taktiež rozdelil sobotištských habánov do dvoch kategórií: Tí, ktorí mali slovakizované priezviská, a tí, ktorí ešte stále boli nositeľmi *čisto (rein)* nemeckých priezvisk. Medzi typické nemecké priezviská habánov zo Sobotišťa patrili: *Wolf, Walter, Berhauser, Wirth, Schulz, Müller, Albrecht, Zeiderle atď.*⁴⁴

Do svojho rozprávania o habánoch však Grothe nezabudol doplniť už v tej dobe sa strednou Európou rozširujúcu nacistickú ideológiu. Paradoxne k tomu použil dielo českého historika Josefa Becka (1814–1887) s názvom *Historické knihy Novokrstencov v Rakúsko-Uhorsku (Die Geschichts-bücher der Wiedertäufer in Österreich-Ungarn)*.⁴⁵ Táto dovtedy nevyužívaná kniha podľa neho odzrkadľovala na základe niektorých habánskych zásad to, že sa u nich uplatňoval tzv. *vodcovský princíp (Führerprinzip)*. Sociálne stanoviská habánov a výchova mladých ľudí boli podľa Grotheho názoru presne tou zložkou, ktorej sa venoval aj národný socializmus.⁴⁶

3. Heinrich Kunnert

Posledným bádateľom, ktorému sa vo svojom príspevku venujem, je Heinrich Kunnert (1904–1979).⁴⁷ Tento rakúsky bibliotekár a archivár v roku 1941 vykonal krátku cestu na Záhorie. Počas nej navštívil Moravský Svätý Ján, v ktorom mal možnosť nahliadnúť do miestneho habánskeho archívu. Do svojho výskumu zapojil aj troch študentov, istého Tallera, Gratzera a Mehzera, ktorí boli súčasťou karpatskonemeckého školského zväzu. Prístup k archívu mu udelil predstavený habánov z Moravského Svätého Jána, istý Wollmann. Vo svojom výskume sa chcel Kunnert dostať aj k výňatkom nemenovanej habánskej kroniky, ktorá sa nachádzala v bratislavskom mestskom archíve. To sa mu však nepodarilo.⁴⁸

Na základe údajov z archívu bol Kunnert schopný predovšetkým zrekonštruovať istú časť ranej histórie habánskeho obyvateľstva žijúceho na Záhorí. Usadenie habánov v Sobotišti pripadá na 29. júna 1546. Čoskoro po roku 1605 vtedajší majiteľ panstva Ostrý Kameň (Scharffenstein) Martin Czobor povolil habánom z Moravy usídlieť sa vo viacerých záhorských obciach, ako napríklad: Borský Svätý Jur, Plavecký Peter, Kuklov či Sekule. Podobnú dohodu o usadení sa uzavreli sobotištiskí habáni s Františkom Nyárom v roku 1591. Habáni z Veľkých Levár ju zas uzavreli so šľachtickým rodom Koloničovcov v roku 1601. V roku 1647 predĺžil gróf František Keglevič habánskemu obyvateľstvu, ktoré zastupovali Georg Leopold, Hans Albrecht a Hans Meyer, zmluvu o ďalšie tri roky. Viazala sa na bratský dvor Kaniža (Kanischa), ktorý sa nachádzal na konci Moravského Svätého Jána.⁴⁹

Kunnert opísal aj pohromy, ktoré postihli záhorských habánov. V roku 1605 bol Moravský Svätý Ján dvakrát vyplienený. Najprv sa tak udialo počas bojov cisárskych vojsk s Gabrielom Betlenom a neskôr, konkrétne 4. novembra, bola obec a jej okolie napadnutá zmiešaným tureckým a tatárskym vojskom. V roku 1663 Turci opäť napadli Sobotište. Počas tohto útoku niektorých habánov zabil a niektorých odviedli do otroctva.⁵⁰

Od druhej polovice 17. storočia sa voči habánom začínala niektorými cirkevnými zločkami uplatňovať násilná rekatolizácia. Kardinál Leopold Kolonič začal niektoré habánske deti krstiť. Ak sa voči tomu habáni vzopreli, čakal ich ťažký peňažný trest. S týmto trendom (krstenia habánskych detí) pokračoval v 18. storočí rád jezuitov. Počas vlády cisárovnej Márie Terézie nastalo systematické prenasledovanie habánov. Vážne ohrozenie pre nezávislosť habánskych usadlostí predstavovala uhorská revolúcia z roku 1848. Kvôli revolúcií im hrozilo zrušenie ich špecifických privilégií, a tak sa rozhodli vyslať do Bratislavy posolstvo

k Ludovítovi (Lajošovi) Košútovi. Po potlačení revolúcie viedenská vláda upevnila svoju moc centralizáciou monarchie, a tak vznikol tzv. Bachov absolutizmus. Ten priniesol habánom značné výhody. V Moravskom Svätom Jáne bola v tomto období založená základná škola, ktorú navštevovalo celkovo šesťnásť žiakov (desať chlapcov a šesť dievčat). Škola bola jednotriedna a nachádzala sa v dome, ktorý bol pokrytý slamou. Vyučovanie v nej prebiehalo každý deň formou piatich školských hodín a bolo výlučne v nemeckom jazyku.⁵¹

Situácia sa však onedlho dramaticky zmenila. Od roku 1882 totiž začalo platiť nariadenie, podľa ktorého bola vo vtedajších ľudových školách zavedená ako povinný jazyk – maďarčina. Toto nariadenie postupne viedlo k pomaďarčeniu školy v Moravskom Svätom Jáne. Miestni habáni sa však s touto situáciou nehodli zmieriť. 5. septembra 1883 adresovali cisárovi Františkovi Jozefovi I. prosbu, v ktorej ho žiadali o zachovanie svojej nemeckej školy. Kunnertovi však nebolo známe, ako táto habánska prosba dopadla.⁵²

Na základe archívnych údajov z Moravského Svätého Jána dokázal Kunnert taktiež opísať aj demografickú krivku. Podľa nej bolo možné sledovať klesajúci počet habánskeho obyvateľstva. V roku 1880 žilo v Moravskom Svätom Jáne sto sedemdesiat šesť habánov, v roku 1890 sto šesťdesiat šesť a v roku 1900 sto tridsať dva obyvateľov. Už o dva roky neskôr v roku 1902 však nastal zásadný zlom, počet obyvateľov habánskeho pôvodu klesol až na číslo štyridsať štyri.⁵³ Zaujímavý je aj Kunnertov poznatok ohľadne habánskeho jazyka. Ten podľa neho v Moravskom Svätom Jáne celkom úplne zanikol. Na záver sa Kunnert rovnako ako Grothe vo svojom texte nevyhol implementácii nacizmu. Podľa neho sú habáni z Moravského Svätého Jána a z Veľkých Levár na dobrej ceste *nasledovať hlas svojej krvi (Stimme ihres Blutes zu folgen)*, ktorý ich vedie k dedičstvu ich nemeckej národnosti.⁵⁴

Záver

Napriek tomu, že habánska problematika bola akcentovaná už v 19., resp. na začiatku 20. storočia, nový rozmer vo výskume priniesli predovšetkým tridsiate a štyridsate roky 20. storočia. Počas nich sa začal výraznou mierou kvôli vtedajším celospoločenským podmienkam rozvíjať sudetonemecký, resp. nemecký etnografický výskum. Jeho neoddeliteľnou súčasťou boli aj Franz Josef Beranek, Hugo Grothe a Heinrich Kunnert. Analýza výsledkov ich práce priniesla niekoľko zistení.

Beranekov výskum mal vzostupný charakter. V roku 1941 sa v jeho práci odráža tzv. opisný charakter týkajúci sa výskumu habánov, pričom túto nemecky hovoriacu skupinu obyvateľstva považoval za už takmer slovakizovanú. Obrat v jeho výskume nastal v priebehu rokov 1942 až 1943. V tomto období napísal niekoľko článkov a odborných štúdií, v ktorých využil predovšetkým svoje jazykovedné znalosti. Vďaka nim dokázal analyzovať pôvod habánskeho nárečia a taktiež nájsť nové pramenné materiály, prostredníctvom ktorých zistil, že habáni používali aj tzv. šifrovaný jazyk.

Práce Grotheho a Kunnerta boli podopreté aj o ich terénny výskum, počas ktorého navštívili niektoré z habánskych usadlostí nachádzajúcich sa na Záhorí. Grotheho práca bola viac zameraná na vtedajšiu dobu (prvá polovica 20. storočia). Zúčastnil sa habánskej besedy v Sobotišti, počas ktorej mal možnosť porozprávať sa s vtedy ešte žijúcimi habánmi o ich každodennom živote. Počas toho si všimol aj čiastočne zachované poznatky o histórii ich predkov a predovšetkým v tej dobe stále existujúcu kolektívnu identitu sobotištských habánov.

Kunnertov výskum sa odvíjal od jeho odborného zamerania. Ako archivárovi sa mu podarilo zosumarizovať písomnosti z habánskeho archívu v Moravskom Svätom Jáne, prostredníctvom ktorých opísal takmer tristoročnú históriu habánov nielen v tejto obci, ale aj v jej blízkom okolí.

Poznámky:

- 1 K u r a l, Václav a kol. „*Sudety*“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem: Albis international, 2002, s. 20–23.
- 2 H o r v á t h o v á, Margaréta. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, s. 109.
- 3 B o t í k, Ján. *Etnická história Slovenska: k problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Nitra: Lúč, 2007, s. 96.
- 4 Medzi nemeckým obyvateľstvom v Čechách a na Slovensku počas existencie prvej československej republiky existoval jeden podstatný rozdiel, ktorý museli vedeckí pracovníci vo svojom výskume brať do úvahy. Nemecké obyvateľstvo na Slovensku, na rozdiel od sudetských Nemcov v Čechách, neobývalo nikdy súvislé územie. Bolo to spôsobené predovšetkým časovou disparitou príchodu jednotlivých skupín nemeckého obyvateľstva. Následkom toho bola geografická heterogenita ich osídlenia. Oblasť osídlenia možno geograficky rozdeliť do troch väčších regiónov: 1. región juhozápadného Slovenska; 2. región stredného Slovenska; 3. Spišský región. Pozri: G a b z d i l o v á – O l e j n í k o v á, Soňa a O l e j n í k, Milan. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV, 2005, s. 9.
- 5 Ď u r k o v s k á, Mária. Nemecká menšina na Spiši – jej spolky a kultúrno-spoločenská činnosť v 20. a 30. rokoch 20. storočia. *Človek a spoločnosť* 14, 2011, s. 8–15.
- 6 K o v á č, Dušan. *Nemcko a nemecká menšina na Slovensku (1871-1945)*. Bratislava: Veda, 1991, s. 63.
- 7 W i n t e r, Eduard. *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorusland*. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926. 96 s.
- 8 K o v á č, Dušan. c. d., s. 49.
- 9 Tamtiež, s. 49.
- 10 H o r v á t h o v á, Margaréta. c. d., s. 108–109.
- 11 J o s e f o v i č o v á, Milena. *Německé vědecké instituce v Liberci 1923-1945: od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 9–10.
- 12 Tamtiež, s. 12–15. Čulú aktivitu na území Slovenska začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia taktiež vyvíjali nacistické organizácie: *Dedičstvo predkov (Ahnenerbe)* a *Nadácia Reinharda Heydricha (Reinhard Heydrich Stiftung)*. Pozri: O b e r m a i r, Robert. *Kurt Willvonseder: vom SS-Ahnenerbe zum Salzburger Museum Carolino Augusteum*. Salzburg, Wien: Otto Müller, 2016, s. 46–50; W i e d e m a n n, Andreas. *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942-1945)*. Dresden: Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität Dresden, 2000, s. 91, 111.
- 13 H o r v á t h o v á, Margaréta. c. d., s. 27–28.
- 14 Z i m m e r m a n n, Franz. *Pressburger Land und Leute: deutsche Siedlungsgeschichte des Pressburgerlandes. Bilder von Alt Pressburg. Ausgabe 2*. Wien: Verlag der Karpathendeutschen Landsmannschaft, 1985, s. 46.
- 15 H o r v á t h o v á, Margaréta. c. d., s. 29.
- 16 Z i m m e r m a n n, Franz. c. d., s. 46.
- 17 Tento fakt potvrdzovali ako nemeckí, tak aj niektorí vtedajší slovenskí autori. Pozri: B e l a v ý, Miloš. Sobotište. *Devín* 3, 1934, s. 54–55; B e r a n e k, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München: Max Schick, 1941, s. 85; K i š š, Laco. Sobotištiskí Habáni. *Devín* 3, 1935, s. 147–149.
- 18 Zaujímavosťou je, že všetci traja títo výskumníci boli súčasťou výskumnej rady tzv. *Inštitútu pre výskum vlasti (Institut für Heimatforschung – IHF)* so sídlom v Kežmarku. Tento inštitút bol založený 9. januára 1941. Slúžil najmä ako nástroj kultúrneho a politického usmerňovania slovenských Nemcov. Pozri: M o r r i s e y, Christof. *Ethnic Politics and Scholarly Legitimation: The German Institut für Heimatforschung in Slovakia, 1941–1944*. In: Haar, Ingo a Fahlbusch, Michal, eds. *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919-1945*. New York: Berghahn Books, 2005, s. 100–109.
- 19 K u b i s a, Tomáš. Franz Beranek and his activities in Slovakia. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 8, 2020, s. 76–89; P a n c z o v á, Zuzana. Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. *Ethnologia Europae Centralis: Journal of Central European Ethnology* 14, 2017, s. 23–39.
- 20 Habánska problematika bola jednou z ústredných tém Beranekovho výskumu na území vtedajšieho juhozápadného Slovenska. Viedol kvôli nej už v rokoch 1932 až 1933 korešpondenciu s rakúskym

- historikom, filozofom a taktiež odborníkom na dejiny habánov Robertom Friedmannom. Pozri: K u b i s a, Tomáš. c. d., s. 76–89; Beranek bol pomerne kontroverznou postavou tzv. mladej sudetonemeckej inteligencie. Študoval germanistiku a slavistiku a neskôr sa stal súčasťou útočnej polovojenskej jednotky SA (Sturmabteilung) a taktiež členom NSDAP. V rokoch 1942–1943 viedol Inštitút pre výskum vlasti. K tomuto miestu mu výraznou mierou dopomohli styky s Ahnenerbe. Pozri: M o r r i s e y, Christof. c. d., s. 100–109; P a n c z o v á, Zuzana. c. d., s. 23–39.
- 21 B e r a n e k, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*, c. d., s. 91.
- 22 B e r a n e k, Franz Josef. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In: Beranek, Franz Josef, ed. *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum: [Vorträge der v. 23. bis 27. September 1942 in Käsmark abgehalten ersten Deutschen Hochschulwoche]*. Käsmark: Roland Verl, 1943, s. 56–77.
- 23 Beranek, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*, c. d., s. 83–85.
- 24 Tamtiež, s. 86.
- 25 Tamtiež, s. 85.
- 26 Tamtiež, s. 91.
- 27 B e r a n e k, Franz Josef. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei, c. d., s. 56–77.
- 28 Z Beranekovej vety jasne vyplýva, že habánska usadlosť v Sobotišti bola už značne slovakizovaná. Pozri: Tamtiež, s. 56–77; Beranekov optimizmus je nutné brať s rezervou. Bol zjavne ovplyvnený tým, že na konferencii sa nachádzali popredné osobnosti sudetonemeckého, resp. nemeckého národopisného či etnografického výskumu. Medzi nimi bola napríklad jedna z vedúcich postáv germanistiky na pražskej nemeckej Karlovej univerzite – Eric Gierach či napríklad riaditeľ Nadácie Reinharda Heydricha (Reinhard Heydrich Stiftung) – Hans Joachim Beyer. Pozri: Was brachte uns die Hochschulwoche? Rückblick und neue Aufgabengebiete unserer Volkstumarbeit. *Deutsche Stimmen* 9, 1942, s. 6.
- 29 B e r a n e k, Franz Josef. Stand und Aufgaben der deutschen Mundartforschung in der Slowakei. *Karpatenland* 13, 1942/1943, s. 60–63.
- 30 Beranek taktiež dodal, že *habánskou nemčinou (Habanerdeutsch)* sa rozprávalo ešte v časoch jeho výskumu (prvá polovica 20. storočia) na viac než tridsiatich novokrstenských dvoroch v Severnej Amerike či dokonca v sedmohradskej obci Alwinz. Pozri: Tamtiež, s. 60–63.
- 31 B e r a n e k, Franz Josef. Die Sprache der Habaner in der Westslowakei. *Karpatenland* 13, 1943, s. 139–149.
- 32 Porov. K u b i s a, Tomáš. c. d., s. 76–89.
- 33 B e r a n e k, Franz Josef. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei, c. d., s. 139–149.
- 34 B e r a n e k, Franz Josef. Das Habanerdeutsch. *Deutsche Stimmen* 10, 1943, s. 4.
- 35 B e r a n e k, Franz Josef. Eine Geheimschrift der Habaner. *Deutsche Stimmen* 10, 1943, s. 4.
- 36 Tamtiež, s. 4.
- 37 M o r r i s e y, Christof. c. d., s. 100–109.
- 38 G r o t h e, Hugo. *Verbreitung, Wanderung und soziale Gliederung der Habaner in der westlichen Slowakei: auf Grund eines Besuches in Sobotischt an der Hand der Quellen dargestellt*. München: Archiv für Wanderungswesen und Auslandkunde, 1933. 21 s.
- 39 Tamtiež, s. 1–5.
- 40 M o r r i s e y, Christof. c. d., s. 100–109; Rozšírený fyziognomický opis habánov, ktorý z časti súhlasil s Grotheho opisom, zaznamenal nemecký geograf a národopisec Paul Erich Petzold. Počas svojej pracovnej cesty na Slovensku v krátkosti navštívil Veľké Leváre. Podľa neho boli habáni (z Veľkých Levár) *vysokí, blondávi a mali ušľachtilé tvary* (pod ušľachtilými tvarmi mal pravdepodobne na myslí ich telesnú konštrukciu). Pozri: P e t z o l d, Paul Erich. Die Habaner. *Deutsche Stimmen* 7, 1940, s. 3; Fyziognomický opis Grotheho aj Petzolda je nutné považovať prinajmenšom za zámerne nepresný, keďže zodpovedal predovšetkým vtedajším ideálom árijskej, resp. nordickej rasy. Pozri: H u t t o n, Christopher. *Race and the Third Reich: Linguistics, Racial Anthropology and Genetics in the Dialectic of Volk*. Cambridge-Malden: Polity Press, 2005, s. 101–105.
- 41 G r o t h e, Hugo. c. d., s. 5–6; Grotheho údaje z veľkej časti korešpondujú s reportážou slovenského spisovateľa Laca Kišša (1914–1989), ktorý navštívil Sobotište v roku 1935. Habánsky hostinec, ktorý spomínal Grothe, mal podľa Kišša názov *Kľučiareň*. Pozri: K i š š, Laco. c. d., s. 147–149.
- 42 G r o t h e, Hugo. c. d., s. 6–7.
- 43 Tamtiež, s. 6.
- 44 Tamtiež, s. 6, 21.

- 45 B e c k, Josef. *Die Geschichts-bücher der Wiedertäfer in Österreich-Ungarn: Betreffend deren Schicksale in der Schweiz, Salzburg, Ober- und Nieder-Oesterreich, Mähren, Tirol, Böhmen, Süd-Deutschland, Ungarn, Siebenbürgen un Süd-Russland in der Zeit von 1526-1785*. Wien: Carl Gerold's Sohn, 1883. 654 s.
- 46 G r o t h e, Hugo. c. d., s. 8, 15–16.
- 47 Kunnert bol príslušníkom bezpečnostnej služby (Sicherheitsdienst-SD). Táto organizácia bola spravodajskou službou nacistickej strany (NSDAP) a taktiež ochranného oddielu (Schutzstaffel-SS). Pozri: M o r r i s s e y, Christof. c. d., s. 100–109.
- 48 K u n n e r t, Heinrich. Beiträge zur Geschichte der Habanersiedlung St. Johann a. d. March. *Karpatenland* 12, 1942, s. 292–303.
- 49 Tamtiež.
- 50 Tamtiež.
- 51 Tamtiež.
- 52 Tamtiež.
- 53 Tamtiež.
- 54 Tamtiež.

Mgr. Pavol K r a j č o v i č (n. 1992), historik, interný doktorand na katedre etnológie a mimo-európskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Venuje sa problematike historickej antropológie a historickej geografie. Aktívne sa zaoberá výskumom nemecky hovoriacich drevorubačov, tzv. Huncokárov, v minulosti žijúcich na území západného Slovenska. Pracoval v rámci projektu APVV Rozmery revitalizácie etnickej minority. V súčasnosti pracuje v rámci projektu VEGA Dynamika a revitalizácia kultúrneho dedičstva v kontexte transformácie kolektívnej identity.

Habaners in Záhorie as a Part of German Ethnographic Research

A b s t r a c t

The article deals with the ethnographic research of German speaking population the so called Habáni in Záhori during the existence of the Third Reich (1933–1945). In the 30s of 20th century the research of the so-called German language islands (Sprachinselforschung) became very popular. The main protagonists of the research were mainly German or Sudeten German scientists. The background of the scientific research was dominated by German Nazi ideology. The aim of the article is the analysis of scientific works, articles and monographies by Franz Josef Baranek, Hugo Grothe and Heinrich Kunnert who devoted their scientific work to the research of Habaners.

Key words: Habaners, Záhorie, west Slovakia, ethnographic research, Third Reich

Die Habaner in Záhorie als Teil der deutschen ethnografischen Forschung

Z u s a m m e n f a s s u n g

Dieser Beitrag befasst sich mit der ethnografischen Erforschung der deutschsprachigen Bevölkerung der sog. Habaner in der Region Záhorie (deutsch windische Marchauen) in den Zeiten des Dritten Reichs (1933–1945). In den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts wuchs in hohem Maß die Popularität der Erforschung der sog. deutschen Sprachinseln (Sprachinselforschung). Die Hauptrolle in dieser Forschung spielten deutsche oder sudetendeutsche Wissenschaftler. Im Hintergrund der wissenschaftlichen Arbeit stand jedoch die Ideologie des damals nazistischen Deutschlands. Ziel des Beitrags ist eine Analyse der Facharbeiten, Artikel und Monografien von Franz Josef Baranek, Hugo Grothe und Heinrich Kunnert, die sich im Lauf ihrer wissenschaftlichen Karriere der Erforschung der Habaner widmeten.

Stichwörter: Habaner, Záhorie, Westslowakei, ethnografische Erforschung, Drittes Reich